

ПРАВО І КРИМІНАЛІСТИКА

*В.Г. Гончаренко,
академік Академії правових наук України
(Академія адвокатури України)*

Надійність правового регулювання найрізноманітніших відносин у суспільстві та прийняття адекватних юридичних рішень багато в чому і досить часто залежать певною мірою від застосування прямо чи через експертизу даних природничих і технічних наук. Це явище набуло рис сталої тенденції, яка стає все більш інтенсивною.

Історично так склалося, що питаннями використання даних науки і техніки займається, в основному, криміналістика, яка активно пристосовує ці дані для своїх цілей. За час свого існування криміналістика якісно змінилась, перетворившись з низки механічно поєднаних рекомендацій природничо-наукового і технічного характеру в самостійну юридичну науку. Критерієм зрілості будь-якої науки є більша чи менша досконалість абстракцій, розробленість її теоретичних засад, міцність її світоглядних принципів, чітке визначення її місця в пізнанні дійсності¹.

В той же час постійне накопичення емпіричного матеріалу і певні теоретичні узагальнення, одержані в процесі боротьби зі злочинністю, і вирішення

багатьох питань суспільного життя за допомогою криміналістичних методів в нашій країні і за кордоном, а також бурхливий розвиток природничих і технічних наук, які дають безліч нових уявлень, пропонують нові методи пізнання і перетворення дійсності і які інтенсивно проникають в криміналістику, впливають на неї, наповнюють новим змістом і спонукають її до подальшого розвитку² – все це об'єктивно приводить до виникнення якісних змін в надрах криміналістики, які свідчать про вихід цієї науки на нові рубежі пізнання.

Ця обставина викликає необхідність поглибленого вивчення *філософських проблем криміналістики* і процесів, пов'язаних із залученням даних природничих і технічних наук передусім у кримінальне судочинство та у діяльність всіх установ і організацій, які прямо чи опосередковано забезпечують його відправлення. Без розробки методологічних основ цієї галузі знань і діяльності на основі принципів наукового пізнання і потреб людства в правовому (унормованому) врегулюванні всіх конфліктів, спорів і сумнівів на рівні сучасних уявлень про справедливість неможливо подолати труднощі та глухі кути теоретичного і прикладного пізнання, які виникають повсякденно у надзвичайному розмаїтті величезної маси проявів суспільного життя, що потребують незаперечного встановлення фактів або владних імперативів.

Необхідно зазначити, що, вирішуючи методологічні питання використання даних природничих і технічних наук в судочинстві та в інших сферах діяльності, прийняття рішень в яких вимагає спеціального наукового об'рунтування, слід насамперед досліджувати методологію криміналістики, оскільки, по-перше, ці дані надходять переважно через криміналістику, по-друге, багато наукових даних, які не проникають безпосередньо в криміналістику, в той же час вивчаються саме криміналістикою і застосовуються нею в тактичному та методичному планах, по-третє, лише таким чином можна чітко встановити сфери застосування теорій криміналістики та інших наук до галузі відправлення правосуддя та багатьох видів діяльності, для здійснення якої потрібні природничо-наукові і технічні дані.

Таким чином, криміналістика, спираючись на основоположні методологічні канони філософії (теорії пізнання), використовуючи розроблені теорією права загальні юридичні поняття і категорії, має безпосередній зв'язок зі світоглядними положеннями філософії і формує свою методологію, яка дає змогу об'рунтовано визначати свою специфічну предметну область, систему методів пізнання і практичної діяльності, коло теоретичних інтересів, що дозволяє їй достатньо точно визначити ті *закономірності об'єктивного світу*, які вона повинна вивчати, або, інакше кажучи – які без неї не можна вивчити.

Криміналістика за історично дуже короткий строк пройшла шлях від науково-технічної дисципліни, яка виконувала суто допоміжні практичні завдання під час розслідування різних подій, до методологічно зрілої системи знань з

розвиненими пізнавальними, інформаційними і прогностичними (апофеоз науки!) функціями. Теорія криміналістики сьогодні має передумови і засоби для досягнення такого рівня, щоб не лише відбивати об'єктивно існуючу в даних умовах місця і часу дійсність, але й стати дійсною базою для визначення перспектив розвитку криміналістики і, наголошуємо ще раз, наукового прогнозування – вищої форми забезпечення потреб практики.

Ми можемо з повною підставою констатувати, що за понад столітній час свого існування криміналістика істотно переросла сферу розслідування злочинів і кримінального судочинства в цілому, спочатку проникаючи, а потім наповнюючи своїм змістом різноманітні галузі суспільних відносин і, таким чином створюючи аргументовані природничо-наукові та правові підстави для їхнього регулювання. Цей процес, як показує діалектико-логічний та екстраполяційний аналізи, безумовно, є закономірним, і можна без всяких застережень сказати, що *сучасна криміналістика* стала своєрідним і єдиним науковим утворенням, через яке природничо-наукові та технічні досягнення світового суспільства трансформуються і використовуються для встановлення юридично значущих фактів у найрізноманітніших галузях науки і практичної діяльності, вже давно і стабільно виходячи за межі боротьби з правопорушеннями, кримінального судочинства, і все більше предметно поширюється на всі суспільні відносини, що потребують конкретного ситуаційного правового регулювання.

При цьому слід особливо підкреслити, що криміналістика — не просто канал, через який в слідчу, судову, опера-

тивно-розшукову, адвокатську, нотаріальну, археологічну, мистецтвознавчу та іншу практику впроваджуються досягнення природознавства і техніки. Ці наукові й технічні знання, які залучаються криміналістикою, у взаємодії між собою та юридичними елементами поступово трансформуються в систему знань з новими інтегративними якостями, що не є суто сумарно притаманними вихідним компонентам. Ще в період завершення становлення криміналістики як самостійної юридичної науки знані науковці цілком слушно зазначали, що досягнення природничих і технічних наук можуть увійти складовою частиною в криміналістику, лише за умови набуття ними нових якостей³. Інакше кажучи, в результаті творчого пристосування засобів і методів природничих та технічних наук створюються *нові знання* і засновані на них спеціальні технічні та тактичні засоби і прийоми їх застосування⁴.

Цілком очевидно, що зроблені висновки вимагають по-новому підійти до визначення предмета науки криміналістики, оскільки всі існуючі його визначення вже явно не охоплюють всю сферу інтересів цієї науки і тих практичних задач, які повинні вирішуватись нею.

Філософи-гностики з тисячолітніх давен до наших днів бездоганно довели, а представники інших наук це перевірили емпірично, що пізнання об'єктивної дійсності в будь-якій галузі людської діяльності може бути плідним значною мірою лише тоді, коли *чітко визначено предмет даної конкретної науки*. Зрозуміло, що це цілком стосується і криміналістики. Точне визначення предмета науки є вихідною передумовою наукового дослідження, а

тому постійне удосконалення теорії науки і вчення про її предмет повинно бути одним з першочергових перманентних завдань науки⁵.

Постійний розвиток фундаментальних і прикладних наук, прогрес юридичної наукової галузі, істотне розширення і удосконалення правового регулювання суспільних відносин у світі дає змогу і вимагає, враховуючи сказане нами вище, наголосити, що наука криміналістика як єдність знання і діяльності постійно бере участь (або може брати участь) у пізнанні істини у всіх випадках, які вимагають врегулювання за допомогою норм права, сприяє своїми засобами і методами доказуванню, і, таким чином, стає *необхідним атрибутом права*, яке забезпечує справедливий режим існування суспільства і його гармонійний розвиток⁶. Криміналістика поступово і закономірно розвинулась із прикладної до кримінального судочинства наукової і практичної галузі в багатовекторну синтетичну прикладну наукову галузь, що значною, а іноді – вирішальною, мірою забезпечує оптимальний вплив права на життя суспільства передусім через прийняття компетентними суб'єктами науково об'рунтованих адекватних юридичних рішень.

Викладене дає підстави відтворити опубліковане нами раніше визначення предмета криміналістики, яка постає як **наука про закономірності виникнення доказової інформації про злочин або про будь-яке явище в суспільстві, яке вимагає правового врегулювання шляхом доказування, та про систему технічних засобів, тактичних прийомів і методик збирання, дослідження і використання цієї інформації з метою найефективнішого ви-**

рішення завдань оперативно-розшукової роботи, розслідування, судового розгляду та встановлення у будь-якій сфері людської діяльності фактів, що мають юридичне значення⁷.

Сучасний розвиток суспільства вимагає в аспекті нашої проблеми, крім поглиблення і розширення методологічних досліджень, наполегливого вивчення можливостей докорінного поліпшення організаційних засад судочинства та будь-яких інших унормованих процедур прийняття рішень шляхом впровадження ідей і технічних засобів кібернетики (інформатики); об'єктивізації в дозволенних межах оцінки результатів експертних досліджень і дій офіційних осіб;

розробки досконалих засобів фіксації доказів; розробки методів і процедур використання в доказуванні субстанціональних слідів (запаху, голосу, ДНК); розробки надійних методів пошуку та дослідження мікрооб'єктів і нашарувань; створення дійових пошукових приладів; вивчення біоелектромагнітних, хвильових характеристик об'єктів, що потрапляють в орбіту правового регулювання; вивчення і остаточного вирішення питання про наукову спроможність використання у юридичній практиці поліграфа, гіпнозу, ясновидіння тощо; впровадження в процес підготовки кадрів у вищій школі неюридичного профілю основ новітньої криміналістики і експертології.

¹ *Белкин Р.С.* Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. – М.: ВШ МВД СССР, 1970. – С. 6; *Керимов Д.А.* Философские проблемы права. – М.: Мысль, 1972. – С. 21; *Пашуканис Е.* Общая теория права и марксизм. Опыт критики основных юридических понятий. – М.: Соц. академия, 1924. – С. 25.

² *Васильев А.* Проблемы советской криминалистики // Соц. законность, 1973, № 3. – С. 25.

³ *Митричев С.П.* К вопросу о научных основах советской криминалистики // Советская криминалистика на службе следствия, вып. 7. – М.: Госюриздат, 1956. – С. 20; *Белкин Р.С., Винберг А.И.* Криминалистика. Общетеоретические проблемы. – М.: Юр. литература, 1973. – С. 69.

⁴ *Шляхов А.Р.* Сущность криминалистической техники, ее структура и соотношение с криминалистической экспертизой // Вопросы теории криминалистики и судебной экспертизы, вып. 1. – М.: ЦНИИСЭ, 1969. – С. 7.

⁵ Див., наприклад: *Медведев Н.Н.* Криминалистика и уголовный процесс // Труды Иркутского ГУ. – Т. 81. – Вып. 11, ч. 4, серия юридическая, 1971. – С. 129; *Селиванов Н.А.* К вопросу о понятии и системе криминалистики // Вопросы борьбы с преступностью, вып. 26. – М.: Юр. литература, 1977. – С. 100; *Гончаренко В.И.* Использование данных естественных и технических наук в уголовном судопроизводстве (методологические вопросы). – К.: Вища школа, 1980. – С. 21.

⁶ *Ароцкер Л.Е.* Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. – М.: Юр. литература, 1964; *Танасевич В., Казарина А.* Методы криминалистики – в практику общего надзора // Соц. законность. – 1978. – № 5; *Тихиня В.Г.* Применение криминалистической тактики в гражданском процессе. – Минск: БГУ, 1976; *Варфоломеева Т.В.* Защита в уголовном судопроизводстве. – К.: Крещатик, 1998; *Лазеры в криминалистике и судебных экспертизах* / Под ред. *Н.Г. Находкина* и *В.И. Гончаренко*. – К.: Вища школа, 1986; *Гончаренко В.И., Кузнецова Н.С.* Автоматизация правового обеспечения производственного процесса. Хозтема № 535-87. – К.: КГУ, 1988; *Німчук В.В.* Київські глаголічні листки. – К.: Наукова думка, 1983; *Белинский Ю.В., Гончаренко В.И., Попов Ю.П.* Способ идентификации аппарата магнитной записи: Авторское свидетельство № 1534508, 1989; та багато ін.

⁷ *Гончаренко В.Г.* Теорія криміналістики і адвокатська практика // Адвокат. – 2003. – № 2. – С. 5.